

ОЛЕКСАНДР РЕЗНИК,

доктор соціологічних наук, головний науковий співробітник відділу соціальних експертиз Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

OLEKSANDR REZNIK,

Doctor of Sciences in Sociology, Principal Research Fellow at the Department of Social Expertise, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

oleksanderreznik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5201-8489>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202520976>

Політичні наслідки травматичного досвіду українців у широкомасштабній війні

Вступ

Соціальні травми, пов'язані з війною, зазвичай мають суттєві політичні наслідки, які можуть проявлятися на різних рівнях, від індивідуальних до соцієтальних. Адже досвід війни є одним із найбільш різючих переживань у житті людини. Травматичні події війни можуть мати вирішальні наслідки для довгострокової стабільності, зокрема й політичної, для одужання повоєнного суспільства. Травмовані соціальні групи через відчуття, що решта суспільства не розуміє їхнього болю, можуть висувати політичні вимоги, які ведуть до поляризації соціуму. Це може призвести до радикалізації частини суспільства, спричинити зростання екстремістських або націоналістичних рухів. З іншого боку, травмоване війною суспільство може зневіритися у власному потенціалі опору повторній агресії та за будь-яку політичну ціну уникати жахливих подій.

Коли ми розглядаємо травматичні наслідки російсько-української війни, у фокусі уваги насамперед перебувають ті, хто безпосередньо постраждав від насильства, зазнав поранення, пережив втрату рідних, знищення засобів до існування тощо. Однак травма війни поширюється також на людей, які не мали такого безпосереднього досвіду, оскільки ретрансляція соціального болю відбувається на все суспільство через смислову інтерпретацію навколишніх подій. Тривала війна зазвичай випробовує соціальну довіру та соціальну згуртованість, від яких залежить стан соціальної інтеграції та солідаризації. До того ж не

Цитування: Резнік, О. (2025). Політичні наслідки травматичного досвіду українців у широкомасштабній війні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 43–60, <https://doi.org/10.15407/sociology2025.01.43>.

варто забувати, що до подій повномасштабної війни українці жили в умовах війни низької інтенсивності, яка розпочалася 2014 року з окупації Росією Криму та частини Донбасу. Тобто десятиліття військово-політичного тиску з боку агресивного сусіда також стало тим травматичним тлом, за якого люди коригують свої політичні устремління.

Виявлення впливу війни на громадян, а саме того, як такі потрясіння формують політичну свідомість і суспільства у цілому, і його окремих соціальних груп, має вирішальне значення для подальшого розуміння індивідуальних та контекстуальних варіацій політичного процесу в Україні. У цій статті насамперед буде розглянуто питання соціологічної концептуалізації феномену соціальної травми в контексті війни. Зокрема, окреслено досвід досліджень політичних наслідків соціальної травми, спричинених війною. Далі проілюстровано, як травматичні події російської агресії 2014 року та подальшої війни низької інтенсивності на Донбасі вплинули на політичні переконання українців. І нарешті, проаналізовано, як травматичні події повномасштабної російсько-української війни відобразилися на ідеологічних переконаннях українців.

Соціальна травма війни як предмет соціологічного дослідження: теоретичні засновки

Поняття соціальної травми лише останнім часом набуло виразних форм. У соціологічному контексті поняття травми як колективного феномену вперше набуло концептуального змісту в дослідженні К. Еріксона, який зумів виявити зв'язок між негативними наслідками для фізичного та психічного здоров'я потерпілих, спричиненими екологічними та антропогенними катастрофами, та виникненням *колективної травми*. Сутність колективної травми полягає у руйнуванні звичного соціального життя, соціальної інфраструктури та загалом в усвідомленні того, що спільнота більше не існує як ефективне джерело підтримки, збереження моралі та традицій. Тобто йдеться про знищення основ соціальних відносин, які забезпечували джерела психічного, фізичного та соціального благополуччя, й, таким чином, відокремлення членів спільноти від соціальних об'єктів, які пов'язували їх особисту ідентичність із колективною ідентичністю (Erikson, 1976; 1994). У цьому контексті масштабні жахіття, які привносить велика війна — смерть, каліцтво, руйнування, втрата житла, міграція — призводять до руйнування звичного життя та часом безповоротної руйнації попередньої колективної ідентичності. З іншого боку, досвід війни є одним із найбільш небезпечних досвідів, які можуть бути у людей, і оскільки за своєю природою цей досвід загрожує життю людей, усвідомлення смерті спонукає людей захищати свою спільноту та свої погляди на світ, долаючи екзистенційну тривогу (Jonas, Fritsche, 2013).

Інша традиція концептуалізації соціальної травми зосереджується на *культурній травмі*. Травма як культурний феномен вирізняється найсильнішою інерцією й може поширитися у колективній пам'яті на покоління. Інтелектуали, митці, політики та лідери громадських рухів створюють наративи про колишні соціальні страждання, які можуть викликати істотні зміни у соціальних відно-

синах (Alexander et al., 2004). І хоча тут так само, як і у попередньому випадку, певна катастрофічна подія є необхідним чинником соціальної травми, все ж культурна травма є наслідком вже більш тривалих змін у суспільній свідомості та культурі, процесів конструювання, інтерпретації та репрезентації символічного образу цієї події. Тобто культурна травма може водночас бути і реальною подією, і результатом смислової інтерпретації. П. Штомпка, описуючи культурні травми, вкладає у поняття культури сукупність нормативних (цінності, норми, ролі тощо) і когнітивних (вірування, переконання, доктрини тощо) смислів та символів, що їх поділяють певні соціальні групи. Відтак, унаслідок соціальних потрясінь травматичні події наділяються змістом, порушуючи світ смислів, завдаючи культурну травму. Це, з одного боку, може втілюватися у порушенні соціального порядку, аномії, знеціненні усталених цінностей, підважування вірувань, зниження довіри й т.ін., а з іншого — розпад культурного порядку часто порушує колективну ідентичність, призводячи до кризи ідентичності (Sztompka, 2004). При цьому відмінності між двома окресленими вище концепціями полягають у тому, що, на відміну від колективної травми, яку зазвичай описували як онтологічно «реальну», дослідники культурної традиції часто розглядають соціальну травму як метафоричну, яка також викликає образи болю та спричинюють віктимізацію. Тобто такого роду травма одночасно може бути як об'єктивною подією, так і результатом опосередкованої символічної інтерпретації чи репрезентації. Тому ці обидві концепції є радше відмінними дослідницькими підходами до причин і наслідків соціальних страждань.

Виходячи з того, що явище соціального болю лежить в основі обох типів соціальної травми, С. Абрютин зробив спробу об'єднати ці напрацювання та сформулювати свою теорію соціальної травми. Загальне постулювання цієї теорії ґрунтоване на тому, що два типи травми є двома різними концептуальними процесами, в перебігу яких соціальний біль колективізується у соціальну травму. Якщо фізичний біль є еволюційним захисним сигналом, призначеним для запобігання смерті організму, то соціальний біль — це реакція людини на руйнівне явище, а саме на реальне, уявне або очікуване відокремлення, неприйняття, виключення або ізоляцію від значущих соціальних об'єктів та її (людини) адаптація через захист своїх соціальних інтересів, відносин, спробу їх відновити чи пошук нових соціальних об'єктів, коли важливі вже втрачено (Abrutyn, 2024).

Тут визначальним є те, наскільки пережитий досвід на соціальному рівні є трагічним. Йдеться про те, яким чином трагічні обставини відчуються та *конфігуруються* залежно від стійкості до соціального болю. У випадку травми довготривалої війни суцільний шерех жахливих трагедій може призвести до рутинізації та, відповідно, до *соціального «знеболення»*, коли відбувається реагування лише на той біль, який безпосередньо стосується індивіда та його близьких. Очевидно, що в атомізованому суспільстві, в якому меншою мірою присутня соціальна емпатія та солідарність, «чужа» трагедія не завжди зачіпатиме все населення. І лише за умов соціальної взаємодії соціальна травма може розширити коло осіб, які «відчують» певну травму, що набуває для них колективного змісту.

Іншим аспектом переживання масштабної трагедії є наявність чи відсутність певної інтерпретації на соціальному рівні. Адже коли з людьми трапляються жакливі речі, вони можуть стати настільки сполоханими, що прагнуть придушити переживання самої травми. Вимушене замовчування заважає пізнати та раціонально зрозуміти причини болю та страждань, і внаслідок цього травмувальна подія спотворюється як в уяві та пам'яті самих учасників, так і в історичній пам'яті наступних поколінь. Прикладом цього є події масового Голодомору 1932–1933 років, коли, по суті, до 2000-х років населення України (крім окремих істориків) не знало про ці події. І хоча пам'ять очевидців про пережите проявлялася лише на несвідомому рівні, все ж певні побутові практики цих очевидців (накопичення про запас продуктів харчування) показували травматичні наслідки нерозділеного суспільством безмовного страждання. І це показує, як парадоксальним чином ця травма, не будучи співпережита та усвідомлена на соціальному рівні, не заважала вагомій частині суспільства вже у роки незалежності голосувати за ті політичні сили, які проголошували себе спадкоємцями організаторів Голодомору. Лише вольова ініціатива президента В. Ющенка щодо національного увічнення жертв Голодомору, ймовірно, стала одним із чинників, що змінили електоральні преференції українців, і комуністичні сили більше не потрапляли до національного парламенту.

Зміст та спрямованість історичних наративів, які супроводжують та концептуалізують перенесену травму на соціальному рівні, створюють необхідні для історичної пам'яті атрибути національної міфології, зокрема підкреслюючи, що кровопролиття було вимушеною необхідністю на шляху до свободи, незалежності та групової безпеки. Тобто з обраною інтерпретацією травми відбувається переплетення зв'язку між травмою, пам'яттю та онтологічною безпекою (Resende, Budryte, 2014; Volkan, 1997: pp. 36–49).

Таким чином, попри існування різних підходів до концептуалізації поняття соціальної травми, дослідження процесу переживання травматичних подій, зумовлених війнами, передбачає насамперед фіксацію самої травми, її перетворення на колективну та подальшу ретрансляцію на наступні покоління через здійснення політики колективної (історичної) пам'яті. Це відбувається шляхом реконструкції травми з метою її осмислення і серед тих, хто безпосередньо пережив трагічні події, і серед тих, хто може бути далеко від травматичних подій у часі та просторі. При цьому наступне покоління, яке не було свідком цих подій, може «пам'ятати» та інтерпретувати події інакше, ніж ті, хто безпосередньо пережив їх. Відтак реконструкція травматичних подій може набувати інших форм від покоління до покоління.

Політичні наслідки соціальної травми війни

Війна як джерело соціальних травм позначається на політичній свідомості суспільства як сукупності уявлень, поглядів, переконань, цінностей та ідентичностей, які визначають спосіб, у який громадяни сприймають політику, беруть участь у політичному процесі та взаємодіють з політичною системою своєї країни. Політична свідомість відображає те, як люди розуміють і оціню-

ють політичні події, приймають рішення щодо підтримки або відхилення конкретних політичних ініціатив.

Якщо брати до уваги травматичні події, пережиті на індивідуальному рівні, безвідносно до війни, політичні наслідки часто бувають несподіваними. Так, завдяки дослідженню, у якому було розглянуто 70 країн Латинської Америки, Африки, Північної Америки, Європи та Азії, встановлено, що особи, які зазначили, що вони або члени їхніх родин нещодавно стали жертвами злочинів, є більш політично активними, ніж їхні невіктимізовані однолітки (Bateson, 2012). Натомість головні травматичні симптоми, пов'язані з війною, проявляються на колективному, груповому рівні, оскільки політичні відносини, політична структура суспільства, котрі склалися до травматичної події, суттєво порушені, відчутно змінилися або ж остаточно зруйновані. Зокрема, колишні політичні цінності втрачають свою значущість, зростає політична аномія, або ж суттєво змінюються усталені традиції ставлення до влади, довіри до державних та політичних інституцій, політичної поведінки, зокрема громадянської активності тощо.

Часто політичні наслідки травми війни опосередковуються символічними репрезентаціями соціального страждання. Знаходяться соціальні актори, серед яких можуть бути політики, громадські діячі, митці чи інтелектуали, які усвідомлюють потужність емоційної сили впливу нарративів страждань на соціальні групи. Це може втілюватися у нові соціальні рухи або ж популістські політичні ідеології, що може спровокувати переформатування політичного життя країни, зокрема зміни ідеологічних орієнтацій та електоральної поведінки постраждалих. За цих умов характер та зміст пережитої травми мають відмінні впливи: в одних випадках травма поляризує політичні орієнтації, в інших — пом'якшує. Дослідження в Ізраїлі довело, що ступінь підтримки поміркованих та крайніх політичних сил залежить від характеру травми. Якщо травма, пов'язана з війною за незалежність, схилила до підтримки крайніх правих партій, то серед тих, хто вижив під час Голокосту, спостерігалася більша схильність до підтримки поміркованих політичних сил. Дослідники пов'язують це явище з тим, що врятовані від Голокосту самі були жертвами світу, який мислив категоріями «чорне» і «біле», й тому не бажали радикалізуватися (Carmil, Breznitz, 1991). Так чи інакше, війна посилює важливість проблем безпеки порівняно з соціальними та економічними питаннями. Зокрема, загибель учасників війни Судного дня зменшила в Ізраїлі підтримку чинної лівоцентристської партії та збільшила підтримку «яструбиної» правої опозиції (Getmansky, Weiss, 2023).

Безпосереднє вивчення політичних наслідків соціальних травм війни зафіксувало суперечливі результати. Загальне тло цих розвідок вказує на те, що травматичні наслідки війни глибоко впливають на політичні установки суспільства, і цей вплив зберігається в довгостроковій перспективі у різноманітних формах (Hong, Kang, 2017; Vlachos, 2022). Наприклад, негативний вплив війни проявляється тоді, коли діти мають меншу ймовірність отримати будь-яку формальну освіту, що зумовлює зменшення повоєнних перспектив працевлаштування, породжуючи невдоволення владою. Відтак, втративши освітні можливості через війну, люди виявляють меншу політичну участь та менше бажання брати участь у демократичних процесах (Liu, 2022). На соціетальному рівні здебільшого фік-

сують негативний і стійкий вплив насильства, пов'язаного з війною, на політичну довіру та сприйняття ефективності державних інституцій, хоча ці наслідки неоднорідні для різних типів конфлікту (зовнішній чи внутрішній) та його результатів (перемога чи поразка) (Grosjean, 2014).

Приклади позитивного долавання травми війни набули поширення у тих випадках, коли в уяві суспільств (принаймні більшості населення) міждержавні війни інтерпретувалися як переможні, а у випадку громадянської війни — відбувалося примирення обох протиборчих сторін. У таких випадках військової протистояння не поставили під загрозу колективні ідентичності суспільств, а насправді навіть зміцнили їх. Встановлено, що американські ветерани Другої світової війни, Кореї та недавніх воєн після призову на військову службу голосують з вищою частотою, ніж решта співгромадян у їхніх вікових когортах (Teigen, 2006). У середньому американські ветерани голосують на виборах, роблять пожертви на політичні справи, контактують зі своїми обраними представниками та працюють зі своїми сусідами та громадами для розв'язання проблем значно частіше, ніж їхні цивільні співвітчизники (Tivald, Kawashima-Ginsberg, 2016). Так само колишні учасники бойових дій в Уганді частіше голосували на місцевих виборах і ставали місцевими лідерами (Blattman, 2009). Очевидно, що коли люди (а це зазвичай молоді чоловіки) вступають до лав збройних сил, вони проходять відповідну соціалізацію, яка зміцнює патріотизм, уявлення про громадянський обов'язок та значення національного громадянства. Цьому сприяє безпосередня залученість та особистий досвід військових операцій, що дає чітке уявлення про особливості ухвалення державних рішень щодо війни та її наслідків.

Подібні результати було отримано, якщо брати до уваги населення загалом. Зокрема, наслідки громадянського конфлікту у Сьєрра-Леоне вказують на те, що залученість до конфлікту збільшує подальшу політичну мобілізацію на індивідуальному рівні та участь у місцевих колективних діях. Зокрема, люди, чії родини безпосередньо зазнали насильства у війні, продемонстрували набагато вищий рівень громадянської та політичної активності порівняно з людьми, які не стали жертвами: вони частіше повідомляли про відвідування громадських зборів, голосували на виборах, приєднуватися до соціальних і політичних груп, долучалися до місцевих ініціатив (Bellows, Miguel, 2006; 2009). Подібним чином, люди, які особисто пережили насильство та травми під час громадянського конфлікту у Бурунді, активізували свою політичну, громадську участь та лідерство у громаді (Voors et al., 2012). Жертви війни у Косово в середньому більш схильні у повоєнний час долучатися до неінституціалізованих форм участі, таких як підписання петицій та участь у протестах (Freitag, Kijewski, Oppold, 2019).

Натомість невдалі війни, війни, які закінчилися поразкою, спричиняють часто деструктивний вплив на політичне життя травмованого суспільства. І особливо це стосується безпосередніх учасників конфліктів й залежить від ступеня завданих травм. Таким прикладом є війна у В'єтнамі, яка сприймалася серед американців як провальна, до того ж залучення до війни відбувалося через примусову мобілізацію. Адже вирядження до В'єтнаму багатьма сприймалося як смертний вирок (Shepard, 2003). А ті, хто добровільно зголошувався йти служити у В'єтнам, робили це зі страху, сподіваючись вибрати, в якій дивізії служити

(Brown et al., 2016). Американські ветерани війни у В'єтнамі, які вирізняються з-поміж інших найвищими показниками отримання особливо важких бойових травм та перенесення посттравматичного стресового розладу, продемонстрували нижчий рівень політичної ефективності й довіри та водночас вищий рівень політичного цинізму та відчуження від політики (Johnson, 1976; Jennings, Markus, 1977; Usry, 2019).

Сучасні дослідження свідчать про те, що участь у війнах впливає на подальше сповідування ідеологічних орієнтацій. Зокрема, зафіксовано зв'язок між участю у військових операціях США та членством в ультраправих організаціях (Belew, 2019). Понад те, виявлено, що соціальна близькість до військовослужбовців, які найбільше страждають від смертей на війні, штовхає до підтримки праворадикальної політики та голосування за ультраправі партії (Villamil, Turnbull-Dugarte, Rama, 2021). Такі результати демонструють дані, які засвідчують сильний зв'язок між районами та громадами Сполучених Штатів, жителі яких загинули в закордонних війнах, і рівнем участі у праворадикальних соціальних мережах (McAlexander, Rubin, Williams, 2024).

Отже, як ступінь та поширеність перенесених травм, так і смислова, ідеологічна інтерпретація результатів війни, а саме наскільки морально виправданими є зазначені жертви, стає важливим чинником політичної свідомості, формування національної єдності або політичних розмежувань, демократичних процесів та електоральних уподобань. Таким чином, дослідження політичних наслідків війни повинно поєднувати аналіз політичних переконань об'єктивно постраждалих та політичні репрезентації травмувальних подій, долання соціального «болю» у публічному просторі залежно від перебігу та наслідків війни.

Вплив російської агресії 2014 року на політичні переконання українців

Очевидним політичним наслідком Євромайдану (Революції Гідності) та подальшої російської агресії стало надзвичайне піднесення та розвиток волонтерства, добродійності та солідарності. Небачене раніше зростання активності громадянського суспільства, що проявилось у добровольчому та волонтерському рухах на фронті та в тилу, а також у спротиву в інформаційному просторі, суттєво посилювало відчуття громадянства та громадянської ідентичності серед населення України (Alexseev, 2015).

Разом з тим, переломним моментом стала суспільна підтримка європейської інтеграції України. Адже ще до подій Революції Гідності та подальшої анексії Росією Криму та частини Донбасу в українському суспільстві вибір геополітичного та безпекового напрямків розвитку сприймався з огляду на зміст формування національної ідентичності. Якщо для одних загроза поглинання Росією робила європейську та євроатлантичну інтеграції необхідною як засіб збереження незалежності та формування україноцентричної ідентичності, то для інших збереження радянської, а пізніше проросійської ідентичності спрямовувало до підтримки ініціатив зближення з Росією. Водночас упродовж 2000-х років спостерігався феномен, коли вагома частина населення позитивно ставилася до

обох геополітичних напрямків. Зокрема, кількість прихильників обох взаємовиключних шляхів розвитку в першій половині 2000-х сягнула понад чверті дорослого населення. Значне зменшення кількості громадян з амбівалентними геополітичними орієнтаціями почалося ще до подій Євромайдану: влітку 2013 року було зафіксовано зниження кількості неоднозначних думок удвічі порівняно з попередніми роками. А вже після 2014-го проєвропейські орієнтації позбулися впливу етно-лінгвістичної диференційованості, натомість було зафіксовано чіткий зв'язок між проєвропейськими устремліннями українців і демократичними цінностями (Reznik, Reznik, 2017).

На соцієтальному рівні травма довготривалого конфлікту низької інтенсивності на Донбасі призвела до популістського електорального феномену 2019 року, коли т.з. втома від війни схилила більшість українців проголосувати за політиків-популістів, які обіцяли досягнення миру і зосередження на модернізації економіки та суспільного життя. У 2019 році вперше електорати переможця та переможеного у президентських виборах суттєво не відрізнялися за зовнішньополітичними преференціями. Прихід до влади В. Зеленського та його політичної сили у подальших парламентських виборах ознаменувався підтримкою у більшості регіонів України, коли проблеми ідентичності чи фундаментальної зовнішньополітичної орієнтації країни перестали поляризувати соціум (Ash, Sharovalov, 2022). Звичайно, регіональні розбіжності й надалі існували, однак ті разючі відмінності, які були до Революції Гідності, анексії Криму та конфлікту на Донбасі, почали поступово нівелюватися. Якщо у 2013 році негативне ставлення до проросійського вектору інтеграції переважало лише у Західному макрорегіоні, то у 2019-му такі настрої поширилися на інші макрорегіони, хоча на Півдні та Сході цей негативізм був менш виразним. Подібним чином посилювалося й позитивне ставлення до перспективи приєднання України до Європейського Союзу та НАТО. Радикальна зміна поглядів щодо приєднання до північноатлантичного альянсу відбулася у Центральному макрорегіоні. До того ж за ці роки серед мешканців Півдня і Сходу зменшилося негативне ставлення та зросло позитивне ставлення до НАТО (Reznik, 2023). Так само національна (громадянська) ідентичність стала більш помітною порівняно з іншими територіальними та нетериторіальними ідентичностями. За винятком Сходу, у решті макрорегіонів національна ідентичність поширилася майже до двох третин населення. Особливо помітним є посилення за ці роки національної ідентичності серед мешканців Південного макрорегіону. Водночас, за даними іншого дослідження, географія національної ідентичності поширювалася також у Східному та Південному регіонах, за винятком Донбасу, де проросійські орієнтації спостерігалися навіть на підконтрольних Україні територіях. Таке увиразнення національної ідентичності у більшості регіонів виявилось насамперед у посиленні відчуження від Росії та більш прихильному сприйнятті українського націоналізму (Kulyk, 2016).

Війна на Донбасі негативно вплинула на ставлення до Росії серед людей, які жили на підконтрольній Україні території поблизу лінії фронту. Зокрема, порівняльне дослідження зафіксувало у 2015 році статистично значимі відмінності порівняно з даними 2013 року, коли суттєво знизилася підтримка політичного

союзу з Росією та послабшала підтримка тез про те, що Україна та Росія є однією державою або ж що українська та російська культури однакові. Водночас дослідження не виявило суттєвих змін настроїв щодо України чи самоідентифікації з іншими українцями (Huber, Tyahlo, 2016).

З іншого боку, дослідження впливу різних видів віктимізації внаслідок війни на Донбасі виявило суперечливі результати. Зокрема, за допомоги опитування респондентів у Слов'янську та Краматорську — двох містах, які сильно постраждали від конфлікту на сході України, встановлено, що відчуття фізичної втрати супроводжується нижчою явкою на виборах, вищою ймовірністю вважати вибори неактуальними та меншою ймовірністю знати своїх місцевих представників. Також було виявлено, що досвід майнових збитків пов'язаний із більшою підтримкою прозахідних партій і водночас, парадоксальним чином, меншою підтримкою збереження Донбасу в Україні та меншою підтримкою компромісу як способу зупинити конфлікт (Coupe, Obrizan, 2016). Так чи інакше, ключовим наслідком російської агресії 2014 року було те, що Росія суттєво втратила політичний капітал у найбільш російськомовній частині України. Власне, це і стало вирішальним чинником у формуванні соціетальної ідентичності українського суспільства, що сприяло ефективному спротиву українців з початком широкомасштабного вторгнення.

Якщо ж брати до уваги безпосередньо динаміку політико-ідеологічних орієнтацій населення України впродовж війни на Донбасі, то, згідно з даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, певних, хоча й не тривалих змін зазнала підтримка лише окремих ідеологій (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка відповідей населення України на запитання
«У політичному спектрі зазвичай вирізняються окремі більш або менш
самостійні течії. Нижче наведено декілька таких течій. Виберіть, будь ласка,
одну з них, яка найближча Вам» (%)**

Течії	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Комуністична	8,1	11,3	4,1	4,4	4,2	3,8	3,4	3,3	3,8	4,2
Соціалістична	11,9	6,3	9,1	8,8	9,0	5,8	7,3	7,1	8,8	9,2
Соціал-демократична	10,8	9,9	9,8	15,1	9,4	10,2	9,7	11,4	9,1	12,6
Зелені	2,2	1,6	1,9	1,7	2,2	1,6	2,0	4,5	2,9	2,9
Ліберальна	1,2	1,7	2,5	3,6	2,8	2,1	2,5	4,0	3,8	3,1
Християнсько-демократична	2,6	2,8	3,6	4,8	5,8	3,7	2,9	3,4	3,1	4,6
Національно-демократична	7,4	9,7	14,1	18,9	11,1	14,5	11,5	14,7	9,4	10,1
Націоналістична	2,3	3,6	4,7	3,8	3,3	3,9	3,1	4,3	3,8	2,8
Інше	0,3	0,8	0,8	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,9	0,5
Жодна взагалі	12,6	13,8	11,3	6,9	14,4	9,8	13,6	11,9	12,1	13,4
Ще остаточно не визначив своєї позиції	14,7	14,8	14,4	12,0	14,3	14,4	15,1	12,6	17,3	12,2
Я не розуміюся на цих течіях	25,7	23,6	23,6	19,0	23,2	29,8	28,8	22,5	24,9	24,5
Не відповіли	0,2	0,0	0,1	0,6	0,1	0,1	0,0	0,0	0,2	0,2

Після Євромайдану та з початком російської агресії 2014 року зростає ідентифікація із «правими» ідеологіями, зокрема з національно-демократичною. Особливо виразно це зростання проявилось у 2015 році, на піку інтенсивності конфлікту на Донбасі. Однак після 2019 року ця підтримка скоротилася і повернулася до показників 2013 року. Характерно, що події російської агресії 2014–2021 років не відобразилися на підтримці націоналістичної ідеології. Натомість безповоротного зниження зазнала підтримка комуністичної ідеології, представники якої не приховували своєї проросійської позиції. Загалом, якщо брати до уваги загальну кількість тих, хто не обрав ідеологічно близької для себе течії або не визначився із цим, як напередодні подій 2014 року, так і напередодні широкомасштабного вторгнення близько половини дорослого населення не мали чіткої ідеологічної ідентифікації.

Таким чином, війна низької інтенсивності, яка безпосередньо торкнулася мешканців лише кількох регіонів, попри тимчасові коливання, зрештою суттєво не вплинула на політико-ідеологічну ідентифікацію.

Вплив соціальних травм великої війни на політичні переконання українців

Після початку повномасштабної російсько-української війни, коли чітко уявилася екзистенційна загроза існуванню української нації та держави, суттєво зростає важливість єдності та солідарності серед громадян. За таких умов першочерговими стали протистояння зовнішньому ворогові та мобілізація зусиль, щоб чинити опір. Відбулося ще більше посилення самоідентифікації на підставі національно-громадянської ідентичності. Ці зусилля вимагали ідеологічних пояснень та відповідних наративів.

Як свідчать дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, обираючи з усіх ідеологічних течій, респонденти здебільшого воліли назвати себе націонал-демократами та націоналістами (табл. 2). Насамперед це стосується зростання підтримки націоналістичної течії, яка у 2023 році сягнула близько 19% (майже у шість разів порівняно з показником 2021 року).

Таблиця 2

**Відповіді населення України на запитання
«Ким би Ви назвали себе з ідеологічної точки зору?» (%)**

<i>Варіанти</i>	2023	2024
Соціалістом чи комуністом	3,7	1,8
Соціал-демократом	8,5	10,8
Лібералом	6,0	9,5
Націонал-демократом	13,7	25,7
Націоналістом	18,8	18,1
Інше	6,4	3,1
Я не розуміюся на ідеологічних течіях досить добре	43,0	30,9
ЗАГАЛОМ	100,0	100,0

Дослідження 2024 року показали подібний рівень підтримки націоналістичної ідеології, водночас було зафіксовано суттєве зростання частки тих, хто себе вважає націонал-демократом (порівняно із 2023 роком — майже вдвічі). Відповідно частка неідентифікованих громадян, яких до повномасштабного вторгнення було близько половини населення, скоротилася до менш ніж третини. Підтримка правих ідеологічних течій була поширена серед людей, які орієнтуються на євроатлантичну інтеграцію та багатопартійну систему.

Зростання підтримки націоналістичної та націонал-демократичної ідеології під час великої війни було спричинене кількома чинниками. Зокрема, відбулося чітке протистояння між «нами» (українцями), що обороняють свою землю, і «ними» (росіянами), які є загрозою національній безпеці. Це дало підстави органічно сприймати націоналістичну риторичку, яка зацентрувала увагу на захисті нації та необхідності зберігати єдність. З'явилося бажання захищати не лише територію та суверенітет, а й свою культуру, історію, мову, національні традиції. У перший рік війни багато українців, які раніше розмовляли переважно російською, демонстративно перейшли на українську мову. І нехай це феномен мав тимчасовий характер, однак медіа-простір та вулиці міст суттєво змінилися. Тобто травма війни, а саме зазіхання на національну гідність, штовхала людей до певних демонстративних кроків.

Крім того, іншим вираженим політичним наслідком стали відданість державі та зростання підтримки політичних інститутів: дався взнаки загальновідомий феномен «згуртованості навколо прапора». Люди інстинктивно відчували, що єдиний спосіб зберегти свою країну і культуру — це підтримати сильний державний контроль. Тому українці безболісно сприйняли ініціативу влади повністю контролювати медіа-простір. Власне, за таких умов націоналістичні ідеї здавалися єдиним шляхом до забезпечення стабільності та безпеки у втягнутій у війну країні. До того ж українська влада задля зростання патріотичних настроїв вперше з часів незалежності свідомо почала використовувати націоналістичну риторичку.

Якщо брати до уваги безпосередньо тих людей, яких об'єктивно військові дії травмували тією чи іншою мірою, то в соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України, який проводили у 2024 році¹, був застосований показник вимірювання соціальних травм, яких зазнали українські громадяни під час більш ніж двох років повномасштабної російсько-українською війни. Звичайно, не всі події, відображені у таблиці 3, можна впевнено віднести до травматичних: зокрема, отримання роботи, пільг або нагород, пов'язаних з обороною країни, навряд чи є травматичними подіями. А такі події із власного досвіду, як розрив стосунків з кимось із близьких людей через різне розуміння подій в

¹ Моніторингове опитування Інституту соціології НАН України здійснювалося з 27 червня по 6 липня 2024 року методом CATI =>CAWI. Обстеження проводила дослідницька агенція Соціологічна група «Рейтинг» на запит проекту «Трансформація комунікацій» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) по всій Україні, крім тимчасово окупованих територій, а також територій, де на момент опитування не було українського мобільного зв'язку. Статистична похибка вибірки $N = 4101$ респондентів за довірчої ймовірності 95% становить 1,5%.

Україні чи виїзд когось із близьких людей за кордон внаслідок повномасштабного вторгнення Росії, люди можуть по-різному відчувати чи інтерпретувати. Власне, досить вагомій частці (причому найбільші з-поміж інших варіантів) тих, хто зазначив ці два варіанти подій, не дають змоги виокремити травматичний досвід, залишаючи дискусійними питання щодо міри травматизму розлуки з близькою людиною чи суперечок щодо подій у країні. Наявність близьких людей, які стали ВПО, також можна було б віднести до цієї категорії, однак тут фіксується реальна втрата місця проживання і відповідні поневір'яння близьких людей, про які респондент постійно пам'ятає.

Таблиця 3

**Відповіді населення України на запитання
«Скажіть, що з перерахованого нижче відбувалося з Вами
і членами Вашої сім'ї після 24 лютого 2022 року?» (2024)**

<i>Варіанти</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Втратили весь або частину бізнесу через повномасштабне вторгнення Росії	342	8,3
Втратили роботу, житло, майно, бо виїхали із зони бойових дій	460	11,2
Втратили житло, майно внаслідок обстрілів росіян	273	6,7
Отримали поранення в результаті бойових дій	161	3,9
Втратили когось із близьких людей в результаті бойових дій	704	17,2
Хтось із близьких людей був поранений в результаті бойових дій	640	15,6
Хтось із близьких людей став вимушеним переселенцем в межах країни (ВПО) в результаті бойових дій	886	21,6
Хтось із близьких людей виїхав за кордон внаслідок повномасштабного вторгнення Росії	1263	30,8
Було розірвано стосунки з кимось із близьких людей через різне розуміння подій в Україні	1062	25,9
Отримали роботу, пільги або нагороди, пов'язані з обороною країни	158	3,9
Нічого з переліченого не відбулося	1187	28,9

Примітка. Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Характерним явищем є відмінності відсотків щодо інтерпретації певної події самими жертвами й тими, хто взаємодіє із жертвами. Зокрема, якщо кількість тих, хто безпосередньо отримав поранення в результаті бойових дій, сягнула близько 4%, то кількість тих, хто зазначив поранення когось із близьких людей, сягнула вже 15%. Тобто це є прикладом того, як певна травма війни, якої об'єктивно зазнали певні люди, «мультиплікується» шляхом символічної інтерпретації події на близьких людей жертви, коло яких може бути широким. Так саме це стосується вагомій кількості тих, хто зазначив втрату когось із близьких людей у результаті бойових дій. Хай там що, це є прикладом того, як травми війни набувають соціального та колективного забарвлення.

Велика вибірка дослідження дала змогу провести порівняння груп у розрізі кожного варіанта відповіді (певної травматичної події, спричиненої війною) щодо їхніх ідеологічних переконань (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей українців, з якими сталися травматичні події через повномасштабну війну, щодо ідеологічних переконань (2024, %)

Ким би Ви назвали себе з ідеологічної точки зору?	Втратили весь або частину бізнесу через повномасштабне вторгнення Росії	Втратили роботу, житло, майно, бо вихали із зони бойових дій	Втратили житло, майно внаслідок обстрілів з боку росіян	Дістали поранення в результаті бойових дій	Втратили когось із близьких людей в результаті бойових дій	Хтось із близьких людей був поранений в результаті бойових дій	Хтось із близьких людей став виму- шеним переселенцем в межах країни (ВПО) в результаті бойових дій	Хтось із близьких людей вихав за кордон внаслідок повномасштабного вторгнення Росії	Було розірвано стосунки з кимось із близьких людей через різне розуміння подій в Україні	ЗАГАЛОМ ПО УКРАЇНІ
Соціалістом чи комуністом	1,5	1,3	2,2	0,6	1,1	1,7	1,7	2,1	2,2	1,8
Соціал-демократом	11,1	12,4	13,9	6,8	10,9	8,0	13,3	11,6	9,4	10,8
Лібералом	12,3	13,7	13,6	5,6	7,4	8,6	10,7	12,2	9,7	9,5
Націонал-демократом	32,0	23,5	23,4	32,3	26,6	27,5	27,4	27,3	29,8	25,7
Націоналістом	20,2	13,3	11,0	27,3	19,7	20,3	13,0	16,2	20,4	18,1
Інше	3,2	3,0	2,2	1,2	3,1	3,0	2,5	3,0	2,8	3,1
Я не розуміюся на ідеоло- гічних течях досить добре	19,6	32,8	33,7	26,1	31,1	30,9	31,4	27,6	25,7	30,9
ЗАГАЛОМ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Якщо порівнювати групи за типами пережитих травм, то вирізняються кіль- ка груп із певними відмінностями від решти в ідеологічних переконаннях. Зо- крема, серед тих, хто втратив увесь або частину свого бізнесу через війну, близь- ко третини позначили себе як націонал-демократ, п'ята частина вважають себе націоналістами. Також найбільша підтримка правих ідеологій спостерігається серед людей, які зазнали поранень в результаті бойових дій: серед них близько третини вважають себе націонал-демократами та більш як чверть ототожню- ють себе з націоналістами, що є найбільшою часткою з-поміж інших травмова- них груп. Подібні відсотки ототожнення себе із правими ідеологіями простежу- ється й серед тих, хто зазначив розрив стосунків із близькими через різне розуміння подій в Україні.

Також характерним є те, що близькість до людей, які воюють, підвищує схильність до ідентифікації з правими ідеологіями: вагомі частки ототожнення себе з націоналістами та націонал-демократами спостерігаються серед тих, чії

близькі загинули або були поранені в результаті бойових дій. Тобто переживання пов'язаних з бойовими діями травм самими людьми або їхніми близькими помітно радикалізувало їхню політичну свідомість. Очевидно, що травматичні події, пов'язані із загрозою життю та здоров'ю, актуалізують чітке розуміння причин та суб'єктів цих екзистенційних загроз. Відтак, заперечення цих загроз із боку когось із рідних відчувається справді болісно та травматично. Оскільки російсько-українська війна була спричинена безпідставною російською агресією, то завдані українцям травми стосувалися безпосередньо національної гідності та національної ідентичності. Отже, це зумовило підтримку тих ідеологічних течій, які ставлять на перше місце збереження нації та державного суверенітету.

Висновки

Результати цієї розвідки засвідчили, що соціальна травма, спричинена війною, є складним процесом, що передбачає осмислення, колективізацію і передавання її наступним поколінням через політику історичної пам'яті. Якщо досвід безпосередніх жертв війни впливає на формування колективної травми, то у повоєнний період формуються культурні травми, які поширюються вже й на тих, хто не був очевидцем цих подій. Колективна травма виникає внаслідок руйнування соціальних відносин, інфраструктури та колективної ідентичності, які забезпечували психічне та соціальне благополуччя спільноти. Натомість культурна травма формується через тривалі зміни в суспільній свідомості та культурі, відображаючи символічну інтерпретацію трагічних подій.

Політичні наслідки травми війни втілюються у зміненні сприйняття політики, довіри до державних інституцій та участі у політичному процесі. Війна може зруйнувати попередні політичні цінності, викликати аномію та вплинути на громадянську активність. Залежно від сприйняття характеру та результатів війни політичні наслідки соціальних травм мають різні спрямованості. Якщо війни, які вважаються переможними, можуть зміцнювати колективну ідентичність та підвищувати громадянську участь, то у випадку поразки чи непопулярності війни у суспільстві виникає політичне відчуження, цинізм та радикалізація. Часто люди, які безпосередньо пережили насильство, можуть бути більш політично активними, але водночас демонструвати радикальні, переважно праві політичні переконання.

Після Євромайдану, російської агресії у Криму та довготривалої війни низької інтенсивності на Донбасі громадська думка в Україні змінилася в бік підтримки євроатлантичної інтеграції та дистанціювання від Росії. Ці події спричинили зростання волонтерства, солідарності та громадської активності, що сприяло формуванню сильнішої громадянської ідентичності. При цьому менша поляризація суспільства за геополітичними орієнтаціями сприяла послабленню регіональних розбіжностей в електоральній поведінці, коли «втома від війни» призвела до перемоги популістів. Проте ідеологічна ідентифікація українців залишалася менш динамічною, якщо не брати до уваги тимчасове зростання

підтримки національно-демократичних ідей та зниження підтримки комуністичної ідеології.

Натомість соціальні травми, спричинені повномасштабною війною, сприяли посиленню націоналістичних та націонал-демократичних ідеологій серед українців та зниженню ідеологічної невизначеності. Політична радикалізація соціальних груп, які стали свідками травматичних подій, пов'язаних із життям та безпекою рідних, свідчить про те, що соціальні травми українців на цьому етапі набувають початкового колективного змісту, оскільки саморефлексія соціального болю відбувається на ґрунті соціальної взаємодії. Очевидно, що після закінчення війни і залежно від її результатів соціальні травми українців почнуть набувати ширшого, культурного обрамлення через відповідні символічні інтерпретації у публічній сфері, зокрема через інституціалізацію наративів про війну в культурі та освіті шляхом політики історичної пам'яті. Саме тому подальші дослідження повинні зосередитися на довгострокових наслідках травми війни та відображенні їх у політиці.

Джерела / References

- Abrutyn, S. (2024). The roots of social trauma: Collective, cultural pain and its consequences. *Society and Mental Health*, 14(3), 240–256. <https://doi.org/10.1177/2156869323121213>
- Alexander, J.C. et al. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley, London: University of California Press.
- Alexseev, M. (2015). War and sociopolitical identities in Ukraine. *PONARS Eurasia Policy Memo*, 392. Retrieved from: https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/Pepm392_Alexseev_Oct2015.pdf
- Ash, K., Shapovalov, M. (2022). Populism for the ambivalent: anti-polarization and support for Ukraine's *Sluha Narodu* party. *Post-Soviet Affairs*, 38(6), 460–478. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2022.2082823>
- Bateson, R. (2012). Crime victimization and political participation. *American Political Science Review*, 106(3), 570–587. <https://doi.org/10.1017/S0003055412000299>
- Belew, K. (2019). *Bring the War Home: The White Power Movement and Paramilitary America*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bellows, J., Miguel, E. (2006). War and institutions: New evidence from Sierra Leone. *American Economic Review*, 96(2), 394–399. <https://doi.org/10.1257/000282806777212323>
- Bellows, J., Miguel, E. (2009). War and local collective action in Sierra Leone. *Journal of Public Economics*, 93(11–12), 144–157. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2015.10.001>
- Blattman, C. (2009). From violence to voting: War and political participation in Uganda. *American Political Science Review*, 103(2), 231–247. <https://doi.org/10.1017/S0003055409090212>
- Brown, O., Buczkowski, M., Haughey, C., Matei, A., Trierweiler, K., Lassiter, M., Parker, G. (2016). *Resistance and revolution: The anti-Vietnam War movement at the University of Michigan, 1965–1972*. Retrieved from: <https://michiganintheworld.history.lsa.umich.edu/antivietnamwar/>
- Carmil, D., Breznitz, S. (1991). Personal trauma and world view: Are extremely stressful experiences related to political attitudes, religious beliefs, and future orientation? *Journal of Traumatic Stress*, 4(3), 393–405. <https://doi.org/10.1002/jts.2490040307>
- Coupe, T., Obrizan, M. (2016). Violence and Political Outcomes in Ukraine – Evidence from Sloviansk and Kramatorsk. *Journal of Comparative Economics*, 44(1), 201–212. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2015.10.001>
- Erikson, K.T. (1976). *Everything in Its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood*. New York: Simon and Schuster.

- Erikson, K.T. (1994). *A New Species of Trouble: The Modern Experience of Human Disasters*. New York: Norton.
- Freitag, M., Kijewski, S., Oppold, M. (2019). War experiences, economic grievances, and political participation in postwar societies: An empirical analysis of Kosovo. *Conflict Management and Peace Science*, 36(4), 405–424. <https://doi.org/10.1177/0738894217716464>
- Getmansky, A., Weiss, C.M. (2023). Interstate conflict can reduce support for incumbents: Evidence from the Israeli electorate and the Yom Kippur War. *Journal of Conflict Resolution*, 67(2–3), 326–348. <https://doi.org/10.1177/00220027221114086>
- Grosjean, P. (2014). Conflict and social and political preferences: Evidence from World War II and civil conflicts in 35 European countries. *Comparative Economic Studies*, 56, 424–451. <https://doi.org/10.1057/ces.2014.2>
- Hong, J.Y., Kang, W.C. (2017). Trauma and stigma: the long-term effects of wartime violence on political attitudes. *Conflict Management and Peace Science*, 34(3), 264–286. <https://doi.org/10.1177/0738894215593683>
- Huber, M., Tyahlo, S. (2016). How war affects political attitudes: evidence from Eastern Ukraine. *FSES Working Papers 472. Faculty of Economics and Social Sciences. University of Freiburg/Fribourg Switzerland*. Retrieved from: https://sonar.rero.ch/documents/304936/preview/WP_SES_472.pdf
- Jenning, M.K., Markus, G.B. (1977). The Effect of Military Service on Political Attitudes: A Panel Study. *American Political Science Review*, 71(01), 131–147. <https://doi.org/10.2307/1956958>
- Johnson, L. (1976). Political Alienation Among Vietnam Veterans. *The Western Political Quarterly*, 29(3), 398–409. <https://doi.org/10.1177/106591297602900306>
- Jonas, E., Fritsche, I. (2013). Destined to Die but Not to Wage War: How Existential Threat Can Contribute to Escalation or De-Escalation of Violent Intergroup Conflict. *American Psychologist*, 68(7), 543–558. <https://doi.org/10.1037/a0033052>
- Kulyk, V. (2016). National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War. *Europe-Asia Studies*, 68 (4), 588–608. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980>
- Liu, S.X. (2022). How war-related deprivation affects political participation: Evidence from education loss in Liberia. *Journal of Peace Research*, 59(3), 353–366. <https://doi.org/10.1177/00223433211019460>
- Mcalexander, R.J., Rubin, M.A., Williams, R. (2024). They're still there, he's all gone: American fatalities in foreign wars and right-wing radicalization at home. *American Political Science Review*, 118(3), 1577–1583. <https://doi.org/10.1017/S0003055423000904>
- Resende, E., Budryte, D. (Eds.). (2014). *Memory and Trauma in International Relations: Theories, Cases and Debates*. New York: Routledge.
- Reznik O., Reznik V. (2017). Ukraine's European choice as a social condition of democratic transition. *Ideology and Politics Journal*, 2(8), 117–145. Retrieved from: <https://www.ideopol.org/category/archive/page/9/>
- Reznik, O. (2023). The willingness of Ukrainians to fight for their own country on the eve of the 2022 Russian invasion. *Post-Soviet Affairs*, 39(5), 329–346. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2023.2221592>
- Shepard, B. (2003). *A war of nerves: Soldiers and psychiatrists in the twentieth century*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sztompka, P. (2004). The trauma of social change: a case of postcommunist societies. In: Alexander, J.C. et al. (Eds.), *Cultural Trauma and Collective Identity* (pp. 155–195). Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Teigen, J. M. (2006). Enduring effects of the uniform: Previous military experience and voting turnout. *Political Research Quarterly*, 59(4), 601–607. <https://doi.org/10.1177/106591290605900409>
- Tivald, J., Kawashima-Ginsberg, K. (2016). America's greatest assets: How military veterans are strengthening our communities. Got Your Six. Retrieved from: <https://gotyour6.org/wp-content/uploads/2017/09/Veterans-Civic-Health-Index-2015.pdf>
- Usry, K. (2019). The Political Consequences of Combat: Post-Traumatic Stress and Political Alienation Among Vietnam Veterans. *Political Psychology*, 40(5), 1001–1018. <https://doi.org/10.1111/pops.12589>

Villamil, F., Turnbull-Dugarte, S.J., Rama, J. (2021). Rally 'Round the Barrack: far-right support and the military. *OSF Preprints*. <https://doi.org/10.31219/osf.io/nsbt3>

Vlachos, S. (2022). On war and political radicalization: Evidence from forced conscription into the Wehrmacht. *European Economic Review*, 144, Article 104086. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0014292122000356>

Volkan, V. (1997). *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. New York: Farrar, Straus, & Giroux.

Voors, M., Nillesen, E., Verwimp, P., Bulte, E., Lensink, R., Soest, D.V. (2012). Violent conflict and behavior: A field experiment in Burundi. *American Economic Review*, 102(2), 941–964. <https://doi.org/10.1257/aer.102.2.941>

Отримано/Received 20.01.2025

ОЛЕКСАНДР РЕЗНИК

Політичні наслідки травматичного досвіду українців у широкомасштабній війні

У статті розглядається потенціал застосування поняття соціальної травми щодо політичних наслідків для України у контексті російської агресії, що триває. Концептуалізація соціальної травми виокремила два типи травм. Колективна травма є здебільшого онтологічною та формується через періодичну взаємодію серед тих, хто її безпосередньо пережив. Політичні наслідки колективної травми залежать від перебігу та результатів війни, яка триває. Натомість культурна травма більше стосується повоєнного періоду та відображає символічну інтерпретацію трагічних подій і формується через колективну ідентичність, яку можуть поділяти без соціальної взаємодії. Внаслідок російської агресії 2014 року та війни низької інтенсивності відбулося зростання підтримки українцями євроатлантичного курсу, зміцнення їхньої національної ідентичності та зниження регіональної поляризації. Водночас це несуттєво позначилося на ідеологічних переконаннях, коли близько половини населення зберігало свою ідеологічну невизначеність. За умов широкомасштабної війни, особливо на початковому етапі, відтворився феномен «згуртованості навколо прапора», зросла довіра до державних інституцій та відбулася радикалізація політичної свідомості через суттєве зростання підтримки правих ідеологій та зниження невизначеності. Емпіричні дані свідчать про те, що люди, які безпосередньо зазнали травм, втратили свій бізнес або втратили близьких, частіше ідентифікують себе як націонал-демократи та націоналісти. Політична радикалізація саме цих соціальних груп свідчить про те, що соціальні травми українців, спричинені тривалою війною, поступово набувають колективного змісту, коли саморефлексія соціального болю стосується переважно жертв, які безпосередньо зазнали знищення основ своїх соціальних відносин.

Ключові слова: соціальна травма, травма війни, російсько-українська війна, політичні наслідки, ідеологічні переконання

OLEKSANDR REZNIK

Political consequences of the traumatic experience of Ukrainians in a large-scale war

The article examines the potential of applying the concept of social trauma to political consequences for Ukraine in the context of ongoing Russian aggression. The conceptualization of social trauma has distinguished two types of trauma. Collective trauma is largely ontological and is formed through periodic interactions among those who have directly experienced it. The political consequences of collective trauma depend on the course and outcome of the ongoing war. Cultural trauma, on the other

hand, is more relevant to the post-war period and reflects the symbolic interpretation of tragic events and is formed through collective identities that can be shared without social interaction. As a result of the Russian aggression of 2014 and the low-intensity war, there was an increase in Ukrainians' support for the Euro-Atlantic course, a strengthening of their national identity, and a decrease in regional polarization. At the same time, this had an insignificant impact on ideological beliefs, when about half of the population retained their ideological uncertainty. In the conditions of a large-scale war, especially at the initial stage, the phenomenon of «the rally around the flag» was recreated, trust in state institutions increased, and political consciousness was radicalized through a significant increase in support for right-wing ideologies and a decrease in uncertainty. Empirical data indicate that people who have directly suffered trauma, lost their businesses, or lost loved ones are more likely to identify themselves as national democrats and nationalists. The political radicalization of these social groups indicates that the social traumas of Ukrainians caused by the ongoing war are gradually acquiring a collective meaning when self-reflection of social pain concerns mainly the victims who have directly experienced the destruction of the basis of their social relations.

Keywords: *social trauma, war trauma, Russian-Ukrainian war, political consequences, ideological beliefs*